

GYÖNGYÖSSY MÁRTON Egyszarvú vagy farkas?

Még egyszer a Szapolyaiak címerhasználatához

A Szapolyai család Pozsega vármegyéből származik, ahol már a 14. században megjelentek az írott forrásokban: János, Demeter fia, birtokokat zálogosít el Pozsega megyei nemeseknek. A családtagok az 1410-es években rendszeresen feltűnnek birtokosként Pozsega megyében. A 15. század első felében rokonságba kerültek a velük szomszédos birtokos Szvinnai családdal.¹

A család karrierjének kezdetét azzal szokás összefüggésbe hozni, hogy Hunyadi János titkára Szapolyai Vajdafi László egyik fia, Imre lett, aki egyébként később is a Hunyadiak szolgálatában tevékenykedett.²

A kisbirtokos Szapolyaiak Mátyás király idején emelkedtek az ország első családjai közé: a két testvér, Imre és István közül az előbbi futotta be az igazi karriert, István csak követte a bátyját a méltóságokban. Hans Dernschwam szerint Imre deák segítette be ugyanis Istvánt Mátyás udvarába, aki korábban az esztergomi várban volt a darabontok kapitánya

és ajtónálló. István később nádor (1492–1499) lett, második felesége Hedvig tescheni hercegnő. Dernschwam egyébként nem éppen hízelgő jellemzést ad róla: a Mátyás által lefoglalt várakat, amelyeket „István hűséges kezeire bízott” (*Tardy Lajos fordítása*), Szapolyai magának tartotta meg, sőt szerinte nem alaptalan a gyanú, hogy része volt Mátyás halálában.³

Szapolyai Imre tényleges karrierje főkincstartói működésével (1459–1464) kezdődött, majd dalmát–horvát–szlávón bán és boszniai kormányzó lett (1464–1465). Bár 1465–1486 között más országos bárói hivatalt nem viselt, befolyása Mátyáshoz fűződő bensőséges (rokoni) kapcsolata révén az ország vezetői közé emelte. Részt vett az 1467-es erdélyi lázadásban és az 1471-es Vitéz János-féle összeesküvésben, de helyzete nem változott. Élete végén az ország nádora lett (1486–1487).⁴

Mátyás király 1474-ben a helyi rendek beleegyezésével Szapolyai Istvánt Szilézia főkapitányává nevezte ki, amely tisztséget 1479-ig töltötte be. Tevékenysége nem volt túl sikeres, a közrendet minden erőfeszítése ellenére is csak váltakozó sikerrel tudta fönntartani. Ráadásul németül sem tudott: „Magyar volt, és jól tudott csehül, de németül nem tudott, és ez kárt és megvetést okozott” – írta róla Peter Eschenloer borszlói városi jegyző.⁵

Szapolyai István az 1480-as évek közepén újabb fontos megbízatást kapott a királytól: legkésőbb 1485 decemberétől ausztriai királyi helytartó és Ausztria kapitánya lett, és

¹ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. k. Bp., 1894. 394., 449.; Wertner Mór: Családtörténeti adalékok. Erdélyi Múzeum, 21 (1904) 24–29.; Tersztyánszky Dezső: A Szapolyai család eredetéről. Turul, 27 (1909) 137–138.; Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Miskolc, 2004. (Studia Miskolcinenisia 5.) 171.; Neumann Tibor: Péter püspök és rokonsága (Az első Szapolyaiak). Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, 117 (2007) 59–70. – A Szapolyaiak genealógiáját a 15. század közepétől legutóbb Stanisław Sroka foglalta össze: Stanisław A. Sroka: A Szapolyai család genealógiája. Turul, 79 (2005) 96–103. – A családtörténet összefoglalása: Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. k. Pest, 1863. 486–491.; Neumann Tibor: Út a trónig. A Szapolyaiak: Imre, István és János király. História, 34 (2012/2) 8–10.

² Horváth Richárd: Szapolyai Imre (1435 k. – 1487. szeptember 12.). In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. (Szerk. Farbak Péter–Spekner Enikő–Szende Katalin–Végh András.) Bp., 2008. 269.; Uő: Szatmár és a Szapolyaiak. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. (Szerk. Cabello, Juan–C. Tóth Norbert.) Nyíregyháza, 2011. 345–346.; Neumann Tibor: A Szapolyai család legrégebbi címere. Turul, 84 (2011) 124.; Uő: Út a trónig i. m. 8–9. – A nagyapa Szapolyai János lehetett, az ő fia volt az a Mihály vajda, akinek veje, Szvinnai Albert 1455-ben panaszt emelt, hogy Szapolyai László és fiai, Imre, Miklós és István Szvinnai felesége, Katalin – Szapolyai Mihály vajda és Keresztúri Vilia leánya – birtokán, Tiszovcon kastélyt emeltek: Csánki D.: i. m. II. k. 394.; Wertner M.: i. m. 25–29.; Kubinyi A.: i. m. 171.

³ Hans Dernschwam részletesen ír a családról és a két testvérrel 1563-as emlékiratában: Hans Dernschwam: Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. (Közreadja Tardy Lajos.) Bp., 1984. (Bibliotheca Historica) 113. – Azt is megemlíti, hogy Szapolyai István eltulajdonította Mátyás király összes ezüstedényeit, arannyal átszőtt szőnyeget stb., és ezeket a hollós címerrel ellátott tárgyakat fiánál, Jánosnál látták is (Uo. 112–113.).

⁴ Sroka, S. A.: i. m. 96.; Horváth R.: Szapolyai Imre i. m. 269. – Szapolyai Imre Mátyás trónra lépése után már nagybányai kamaraispán és várnagy volt, de ezeket a megbízatásait talán még Hunyadi Jánostól kaphatta: Horváth R.: Szatmár i. m. 346.

⁵ Szapolyai István életéről: Sroka, S. A.: i. m. 97. – Sziléziai működése: Felix Rachfahl: Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege. Leipzig, 1894. 120. – Eschenloer Szapolyai főkapitányi tevékenységéről: J. G. Kunisch: Peter Eschenloer's zu Breslau, Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit vom Jahre 1440 bis 1479. II. k. 1467–1479. Breslau, 1828. 336.

gyakorolta az ezzel járó hatalmat. Ezt a címét még Mátyás halála után is megőrizte, egészen Bécs császári uralom alá kerüléséig. Ausztriai helyetteseiként Ernszt Zsigmond pécsi püspök, Nikolaus Kropač kapitány és Schnaitpeck Zsigmond szerepelnek.⁶ 1492–1499 között az ország nádora volt.⁷ Befolyását az is mutatja, hogy 1494–1495-ben II. Ulászló 5000 aranyforinttal tartozott neki.⁸

Szapolyai Imre gyors emelkedéséből, a Mátyás-kori farragványokon a Szapolyai-címernek (farkasalak) a Hunyadi-címerrel való együtt szerepléséből és abból a tényből, hogy – bár a Szapolyaiak részt vettek a Mátyás elleni 1467-es özszeesküvésben, és eleinte rokonszenveztek a Vitéz-féle 1471-es özszeesküvéssel is – semmiféle büntetést nem szenvedtek, Kubinyi András arra következtetett, hogy Szapolyai Imre Hunyadi Mátyás féltestvére lehetett.⁹

A heraldikai kutatás eddig a Szapolyaiak két címerét ismerte. Az egyik címerkép, amelyet általában az ősi családi címernek szokás tekinteni: kék mezőben zöld hármashalomból kinövő farkas, jobbról ezüst hold, balról arany csillag. A másik címerkép: vörös mezőben ágaskodó ezüst egyszarvú.¹⁰

A Szapolyai-család e két címere külön-külön párhuzamos, illetve együttes használatának magyarázatára több elmélet is született. Nagy Iván az egyszarvút tekintette a Szapolyaiak ősi címerállatának, s a farkast címerbővítésnek.¹¹ Csoma József és Csergheő Géza a növekvő farkast tartják ősbibnek az 1490. évet megelőző szfragisztikai emlékek alapján. Szapolyai Imre sírkövének (1487) címerábrázolásait elemezve így anyai címerként határozták meg az egyszarvút. Ezzel a hipotézissel azonban nehezen hozhatók össze Szapolyai István sírkövének (1499) címerábrázolásai.¹² Bárczay Oszkár szerint az egyszarvú címerbővítéssel jutott a Szapolyai címerbe, és „az ismert Szapolyaiak harmadik generációja már használta”. Szerinte az egyszarvú esetleg Szapolyai Imre (és István) ismeretlen nevű anyjának, vagy nagyanynak lehetett a címere.¹³ Szapolyai István bécsi pénzverése kapcsán jelen sorok írója is foglalkozott a témával, és állást foglalt az egyszarvú ősisége mellett.¹⁴

⁶ Az ausztriai magyar igazgatásról: *Richard Perger*: Matthias Corvinus und Wien. In: Schallburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums NF 118.) Wien, 1982. 245.; Uo. 252–253.; *Kubinyi András*: Mátyás király ausztriai kormányzata. *Levéltári Közlemények*, 63 (1992) 118.

⁷ *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok*, 122 (1988) 207.

⁸ *Fögel József*: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Bp., 1913. 25. (3. jz.)

⁹ *Kubinyi András*: Törvénytelen gyermekek a magyar középkorban. *História*, 21 (1999) 7. sz. 21–22.

¹⁰ *Soós Ferenc*: A magyar fémpénzek feliratai és címerei. Budapest, [1998.] 94., 259.

¹¹ *Nagy I.*: i. m. 490–491.

¹² *Csergheő Géza*: Heraldikai és sphragisztikai adalékok a „Harminczhat pecsétés oklevél 1511-ből” című értekezéshez. *Turul*, 5 (1887) 136.; *Csoma József*: A kassai dóm szentségházán lévő czímer. *Turul*, 7 (1889) 25.; *Csoma József–Csergheő Géza*: Szapolyai István és Csetneky István sírkövei. *Archaeologiai Értesítő*, 10 (1890) 134., *Uők*: Szapolyai Imre sírköve. Uo. 342., 344–345.

¹³ *Bárczay Oszkár*: A márkusfalvi templom czímeres emléktáblái. *Turul*, 15 (1897) 94.

¹⁴ Ezirányú fejtegetéseim – *Gyöngyössy Márton*: A bécsi magyar denárverés 1485–1490. In: A numizmatika és a társtudományok IV. (Szerk. Torbágyi Melinda.) Bp., 2002. 83–84. (7. jz.); *Gyöngyössy Márton*: Pénzgazdálkodás

A 2002-es miskolci Szapolyai-konferencia kötetében Gyulai Éva részletes tanulmányt közölt a Szapolyaiak címerhasználatáról.¹⁵ A fennmaradt címeres emlékek elemzéséből arra a következtetésre jutott, hogy az ősi címerállat a farkas, a Szapolyai-címerből szintén ismert egyszarvú pedig felvett címerem. Azt azonban szerinte sem lehet megállapítani, hogy a fivérek egyszerre határozták-e el az új jelvény fölvetését, vagy Imrétől mintegy megörökölte István is.

Neumann Tibor 2011-ben közölt tanulmányában újra megvizsgálta a Szapolyaiak címerhasználatát. Egyrészt megállapította, hogy Szapolyai Imre esetében a farkasos címer használata legkorábban 1461-től mutatható ki, másrészt különös felfedezést tett: kutatásai alapján a Szapolyaiak ősi címere *kivont karddal jobbra vágó, könyökben behajlított kar, az alsóban ötküllös fél kocsikerék*. Ez a címer látható ugyanis Szapolyai Imre kincstartó egy 1459-es oklevelén,¹⁶ Szapolyai István pedig az 1460-as években ehhez nagyon hasonló címerképű pecsétet használt a Felső Részek főkapitányaként (*hatküllös fél kocsikerék, fölötte kivont karddal balra vágó kar*).¹⁷ Végezetül Perneszi Pálné, Szapolyai Orsolya sírkövének (1500) is hasonló ábrázolás látható: csücskös talpú tárcsapajzsban egy – *hat küllőjével lefelé fordított – fél kerék, amelyből rövid kardot tartó, könyökben hajlított páncélos jobb kar nő ki*.¹⁸

Az ismert és közölt címeres emlékek alapján látható, hogy az 1490-es évektől a családi címerhasználat egységesedik. Ettől kezdve négyelt címet használnak (az első és a negyedik mezőben az egyszarvú, a második és a harmadik mezőben a farkas), illetve farkasalakot – ismereteim szerint az egyszarvú 1499 után önállóan címeres emléken már nem szerepel, leszámítva Szapolyai János egyes aranyforintjait, amelyeken az előlapi köriratban, a címerpajzsban – akárcsak Szapolyai István denárjain – egyszarvú látható. Mesterjegyként az egyszarvú még gyakran szerepel, így Lulay János nagyszébeni kamaraispán veretein karddal átdöfött nyakú kinövő egyszarvú.¹⁹ Huet

és monetáris politika a késő középkori Magyarországon. (Doktori Mester munkák) Bp., 2003. 298–299. (209. jz.) – gyakorlatilag visszhang nélkül maradtak, csak Kubinyi András hivatkozott rájuk azzal, hogy a téma valóban továbbgondolásra érdemes: *Kubinyi A.*: A Szapolyaiak i. m. 174. (52. jz.)

¹⁵ *Gyulai Éva*: Farkas vagy egyszarvú? Politika és presztízs megjelenése a Szapolyai-címer változataiban. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról* i. m. 91–124.

¹⁶ *Neumann T.*: A Szapolyai család i. m. 124. – Az 1459-es oklevelén (DF 213 805.) látható pecsétről részletesen: Uo. 124. (11. jz.)

¹⁷ Uo. 124. – Szapolyai István 1462–1464 közötti pecsétjei okleveleken részletesen: Uo. 124. (15. jz.)

¹⁸ Uo. 123., *Neumann Tibor*: Régi genealógiai legendák nyomában. Szapolyai István nádor házasságai, leányai és leánytestvérei. In: *Tiszteletkőr. Tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. (Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András.) Bp., 2012. 431–435. – A címerábrázolás kapcsán már Kubinyi András rámutatott arra a tényre, hogy sem az (addig) ismert Szapolyai-címerekhez, sem pedig Pernesziék címeréhez nem illeszthető: *Kubinyi A.*: A Szapolyaiak i. m. 174. – Fontos megjegyezni, hogy Kubinyi András – és őt követve Neumann Tibor – Orsolyát Szapolyai István közeli rokonaként, feltehetően unokatestvéreként határozta meg, aki semmiképpen sem lehetett István édestestvére. Eszerint Orsolya édesapja Vajdafi László testvére volt.

¹⁹ *Soós F.*: i. m. 54.; CNH II. 255S: L 32-3, L 32-4, CNH II. 257: L 33, CNH II. 260A: L 34, CNH II. 261A: L 38, L 40, CNH II. 261B: L 37-1, L 37-2, CNH II. 261C: L 36-1, L 36-2, CNH II. 261D: L 35, CNH II. 262A: L 39; L 41, CNH

György 1527-es nagyszombeni aranyforintján ágaskodó egyszarvú egy tárgyat (sisakot, koronát?) tart,²⁰ és Fráter György 1537–1540 közötti kolozsvári és nagybányai aranyforint-vereiben növekvő egyszarvú pajzsba foglalva. Ezekben az esetekben azonban (közvetlenül) nem köthető a Szapolyaiakhoz.²¹

Szapolyai Imre és Szapolyai István címerhasználatának áttekintésével közelebb juthatunk a címerkérdés megoldásához. Egyszarvút önállóan Szapolyai István 1495-ös pecsétjén, sírkövén a lovagalak tartotta zászlón és a CNH II. 237. és 238. denárok előlapi köriratára helyezett címerpajzsán láthatunk. Szapolyai Imre ezzel szemben a szakirodalomban hivatkozott pecsétjein farkasalakot használt (1461, 1462, 1464), sírkövén is ez a címerkép került a heraldikailag jobb oldalra, míg a bal oldalra az egyszarvú. Szapolyai István sírkövén viszont a heraldikailag jobb oldalon négyelt címet, bal oldalon farkasalakot láthatunk. Ebből arra a következtetésre juthatnánk, hogy az ősi címer az egyszarvú lehetett, a farkast az igen gyors karriert befutó fivér, Szapolyai Imre kaphatta címerbővítésként. A farkas István pecsétjében legkorábban 1480-ban jelent meg, de a hozzá köthető címeres emlékeken mintha az egyszarvút részesítette volna előnyben. Legjobban szemlélteti ezt, hogy a két sírkő lovagalkjai által tartott zászlón Imrénél a farkast, Istvánnál az egyszarvút láthatjuk! Az 1490-es években jelent meg a négyelt címer Szapolyai István címeres emlékein (pecsétjén 1492-ben és sírkövén 1499-ben). Szapolyai István fiai, János és György címeres emlékein viszont már a négyelt címet, illetve a farkasalakot láthatjuk.²²

II. 293A: M 10-1CNH II. 298A: M 8, CNH II. 298B: M 9. – Az egyes aranyforintokat Pohl Artúr rendszerében (UG) adom meg.

²⁰ *Soós Ferenc*: János király 1527-es nagyszombeni aranyforintjának címerei (CNH. II. 325.) *Az Érem*, 49 (1993) 2. sz. 26–29.; *Soós F.*: A magyar fémpénzek i. m. 55. CNH II. 325.: N 13.

²¹ *Soós F.*: A magyar fémpénzek i. m. 56.; CNH II. 322.: N 3-4, N 8-5, CNH II. 323.: N 9, N 12-1, N 12-2, CNH II. 327.: N 11-1.

²² Szapolyai Imre és Szapolyai István sírköveinek képe, leírása és irodalma megjelent: Schallburg '82 i. m. 683–684. – További címerleírások és/vagy képek találhatóak még: Szapolyai-címer (farkasalak) Hunyadi János sírkövén (1460-as évek): *Vita Entz Géza*: A gyulafehérvári székesegyház c. monográfijáról. *Entz Géza válasza az opponensi véleményekre. Művészettörténeti Értesítő*, 6 (1957) 229.; *Uő*: A gyulafehérvári székesegyház. Bp., 1958. 139–140. – Szapolyai-címer (farkasalak) a kassai Szent Erzsébet-templom szentélyházának kovácsolt vasajtáján (1471): *Marosi Ernő*: Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet-templom középkori építéstörténetéhez I. *Művészettörténeti Értesítő*, 18 (1969) 34–35. – Szapolyai-címer (farkasalak) Mátyás király visegrádi oroslános diszkútján (1473): *Szakál Ernő*: Mátyás király oroslános diszkútjának rekonstrukciója. *Művészettörténeti Értesítő*, 8 (1959) 239.; Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I. k. (Szerk. Marosi Ernő.) Bp., 1987. 109., 676. – Szapolyai-címerpajzs (farkasalak) a csütörtökhelyi kápolna (1470-es évek) szentélyének záradéka fölött: *Horváth Viktor*: A szepes-csütörtökhelyi kápolna. *Archaeologiai Értesítő*, 17 (1897) 151.; Magyarországi művészet i. m. I. 671. – Szapolyai János címere (farkasalak) a szamosújvári várból, 1540 körül: *Balogh Jolán*: Az erdélyi renaissance I. Kolozsvár, 1943. 165. – Pecsétek (a teljesség igénye nélkül): *Szapolyai Imre kincstartó*, 1461 (farkasalak): *Neumann T.*: A Szapolyai család i. m. 124. (9. jegyzet); 1462 (farkasalak): MNL-OL V8 Nr. 1051.; BTM Nr. 64643., Nr. 64651.; *Csánki Dezső*: Harminczhat-pecsétés oklevél 1511-ből (Második közlemény). *Turul*, 5 (1887) 51. (1. jz.); 1464 (farkasalak): Uo. 51. (1. jz.); *szepesi gróf*, 1476 (farkasalak): MNL-OL V8 Nr. 360.; *Csánki D.*: Harminczhat-pecsétés i. m. 51. (1. jz.); *nádor*, 1486–1487 (farkasalak és egyszarvú): *Neumann T.*: A Szapolyai család i. m. 126. (31. jz.) – *Szapolyai István szepesi gróf*, 1480 (farkasalak): BTM Nr. 651258., 1490 (farkasalak): BTM Nr. 651262. és Nr.

A fentiek alapján tehát mindenképpen megállapítható, hogy a farkas nem tekinthető a Szapolyaiak ősi címerének, megjelenése a családi címerhasználatban 1461-től kezdődően bizonyítható. Az egyszarvú esetében azonban továbbra is kétséges, hogyan és mikor került a családi címerbe. Szapolyai Imre sírköve alapján valóban felvethető, hogy anyai címerrel állunk szemben. A három Szapolyai-testvér édesanyjának pontos kiléte azonban nem ismert, keresztnéve Dorottya volt. Elképzelhető, hogy Szapolyai Vajdafi László a családdal többszörösen is kapcsolatba – és később bizonyosan rokonságba – került Pernesziek közül választott magának feleséget. Ez sok tekintetben megmagyarázná az egyszarvú felbukkanását, mivel Perneszi Pál 1439-ben kapott címerében koronából kiemelkedő egyszarvút láthatunk.²³

Az egyszarvú megjelenése szempontjából a CNH II. 237. denár keltezése perdöntő lehet. A numizmatikai kutatás régóta nehezen tudja értelmezni azt a tényt, hogy az 1480-as évek második felében egyes Bécsben vert denárokon fátylas madonnát láthatunk, szemben a korszak hazai koronás madonnás pénzeivel. Magyarozatként többen felvetettük már annak a lehetőségét, hogy ez a típus korábban készült, és az 1470-es években verték Sziléziában, ahol Szapolyai István szintén jelentős szerepet játszott. Így a verde és mesterjegy (S – W) feloldható Stephanus – Wratislavia (Boroszló) alakban is. Mindez persze nem érinti a koronás madonnás CNH II. 238. típus keltezését, amelyet bizonyosan az 1480-as években vertek Bécsben.²⁴

Az egyszarvú kapcsán egyébként az a lehetőség is felmerült, hogy felbukkanása összefüggésben állhat a szepesi örökös grófi cím elnyerésével – a Hunyadiak besztercei grófi címének analógiájára –, eszerint a cím elnyerését követően

651705.; *nádor*, 1492 (négyelt pajzs): *Csergheő G.*: i. m. 136.; 1495 (egyszarvú): Uo. 136. (ezt vitatja és farkasnak tartja: *Neumann T.*: A Szapolyai család i. m. 126.); 1497 (négyelt pajzs): MNL-OL V8 Nr. 417. – *Szapolyai János szepesi gróf*, 1511 (farkasalak): MNL-OL V8 Nr. 885. és BTM Nr. 64732., *Csánki D.*: Harminczhat-pecsétés i. m. 51., *erdélyi vajda*, 1514 (farkasalak): MNL-OL V8 Nr. 842.; 1516 (farkasalak): OL V8 Nr. 1233., *szepesi gróf*, 1520 (farkasalak): BTM Nr. 651408., erdélyi vajda gyűrűs pecsétje (négyelt címer) 1526-ból és királyi titkos pecsétje (négyelt címer) 1527-ből: *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. I. k. Pest, 1846. 288–289. oldalak között. – *Szapolyai György szepesi gróf*, 1519 (farkasalak): BTM Nr. 651407.; 1524 (farkasalak): *Csánki D.*: Harminczhat-pecsétés i. m. 51.

²³ *Engel Pál*: Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001.; *Kubinyi A.*: A Szapolyaiak i. m. 174.; *Horváth R.*: Szapolyai Imre i. m. 269. – Perneszi Pál 1439. június 5-én kapott címet Albert királytól: *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad magyar címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Szekszárd, 1999.² 263. (30. rajz), 371. (30. jz.). – Perneszi Pál – Szapolyai Orsolya férje – Garai László macsói vicebánja, majd alnádora (1447–1457), később Szapolyai Imre szlavón vicebánja (1464–1465). Alnádorsága idején nádori jegyzőként az a Szvinnai Albert volt a beosztottja, akihez a három Szapolyai-fiú unokanővére ment feleségül: *Csánki D.*: Történelmi földrajz i. m. II. k. 394.; *Kubinyi A.*: A Szapolyaiak i. m. 174.; *S. A. Sroka*: i. m. 97–98. – Perneszi Pál gyermekei azonban nem Szapolyai Orsolyától születtek, a második házasságkötés feltehetően összefüggött a Szapolyaiak felemelkedésével: *Neumann T.*: A Szapolyai család i. m. 125. (23. jz.). Itt jegyzem meg, hogy Neumann Tibor szerint a szintén Pozsega megyei Orbovai Jakusok 1607. évi címere – hármass halomból kinövő farkas szájában bárányt tart, jobbra félhold, balra csillag – szintén bevonandó a Szapolyai-testvérek édesanyjának kilétét meghatározó kutatásokba: Uo. 125. (17. jz.).

²⁴ *Gyöngyössy M.*: A bécsi magyar dénárverés i. m. 85.

címerbővítésre is sor került volna („szepesi egyszarvú”). Ez azonban nehezen bizonyítható annak fényében, hogy Szapolyai Imre még évekkel később is csak farkasos címerét használta, és az egyszarvú nála címeres emléken viszonylag későn, 1486-ban jelent meg.²⁵

A Perneszi család címere mellett a Szapolyaiakkal rokon Petrovith család címere sem segít megoldani a rejtélyt, mivel a Petrovithok eredete is homályba vész. Az bizonyos, hogy Pozsega megyéből származtak, legalábbis tiszovci Petrovith Mihály és György nevű fia az 1520-as években kővári várnagyként igazgatták a Szapolyaik Pozsega megyében fekvő birtokait. Mihály másik fia, szuraklini Petrovith Péter pedig Szapolyai János uralkodása idején a király bizalmi embereként fontos megbízásokat teljesített. Vele kapcsolatban a király úgy fogalmazott, hogy „vér szerint” vannak „összekötve”. Péter más forrásokban is a vajda, majd király rokonnaként szerepel. Kubinyi András szerint valószínűsíthető, hogy „a Petrovithok maguk is Szapolyaiak (egy Péter fia)” voltak, „e mellett szól a 'carnaliter' és a 'sanguine junctus' kifejezés, nem zárható ki azonban a leányági rokonság sem”. Ha például Petrovith Mihály felesége Szapolyai Vajdafi László leánya volt, akkor Petrovith Péter és György János király elsőfokú unokatestvérei voltak. A Petrovith Péter címerében szereplő farkas szintén a rokonságot erősíti, de eredete, használatának kezdete nem ismert.²⁶

Neumann Tibor a Szapolyaiak ősi címeré(ének nyomát) véli fölfedezni egyes nagybányai aranyforintok mesterjegyében: a címerpajzsban látható kocsikerékben.²⁷ A korábbi kutatás ezt a mesterjegyet még Újlaki Miklóshoz kötötte, azonban a mesterjegy és a dengelegi Pongrác-család címerének egyezése alapján az is fölvetődött, hogy dengelegi Pongrác István erdélyi vajda – mivel kamaraispánságára adat nem maradt fenn – valamilyen pénzverési jogosultsága, engedélye állhat az ezzel a mesterjeggyel vert aranyforintok kibocsátása mögött.²⁸

A korszakban vert nagybányai aranyforintok sorozatát végigvizsgálva, kronológiai-tipológiai sorba rendezve, a mesterjegyek és az ismert kamaraispánok okleveles említései alapján viszonylag teljes sort kaphatunk. A Neumann által

említett mesterjegyű változatok azonban nem illeszkednek a rendszerbe, legtöbb esetben pontos évhez sem köthetőek, ez pedig arra utal, hogy valójában a nagybányai verde gyakorlatától nem idegen különleges pénzverési jogosultság, a kamaraispán kibocsátásaival párhuzamos emisszió emlékeivel állhatunk szemben. Ráadásul a két Szapolyai-testvér (Imre és Miklós) nagybányai kamaraispánsága idején vagy a számukra vert aranyforintok – az ezüstpénzek verdejegyei alapján – egyértelműen azonosíthatóak (jegyeik: n-E, n-n). 1461 után egyébként is elvárható lenne a farkas megjelenése mesterjegyként, hiszen ettől kezdve Szapolyai Imre már következetesen új címerét használta. Az 1462-es évet követően azonban a Szapolyaiak kamaraispáni jelenléte a nagybányai pénzverésben jelen ismereteink szerint már nem kimutatható, de időről-időre a Hunyadiakhoz hű nagybányai kamaraispánok a Szapolyai-fivérek névkezdőbetűivel vertek még számukra ezüstpénzeket. Úgy tűnik, hogy a 15. századi aranyforinton tehát nem található a Szapolyai-címerre utaló emlék.²⁹

Fontos hangsúlyozni azt is, hogy a kérdéses mesterjegy eltér a Neumann Tibor által felfedezett Szapolyai-címertől, annak csak egy részének, jelentősen különböző változatának tekinthető. Ugyanakkor a korszak mesterjegyként alkalmazott címeri rendszerint a teljes címet igyekeztek megjeleníteni.³⁰ Ha mégis Szapolyai Imre (vagy István) mesterjegyeről van szó, a különbözőség mindenképpen – a címerhasználat más területeire alapozott – magyarázatra szorulna. Ilyen címeres emléket azonban tudomásom szerint nem ismerünk.

Összefoglalva: a numizmatikai emlékek alapján egyértelműen kizárható a Szapolyaiak címerében bizonyíthatóan az 1460-as években megjelenő farkas ősisége, hiszen 15. századi, és a Szapolyaikkal összefüggésbe hozható pénzeinken ez a címerem egyáltalán nem szerepel. Szapolyai Imre címerhasználat alapján elképzelhető az a hipotetikus magyarázat is, hogy Mátyás talán féltestvérenek, különös kegyből adományozott új címet (farkas), amelyet aztán a későbbiekben annak féltestvérei is használni kezdtek. Ugyanakkor érméken a közelmúltban ősiként meghatározott címerüket sem használták, csak névkezdőbetűiket (E, N, S) és az egyszarvút, amelyet már a régebbi heraldikai szakirodalom is olykor ősi(bb) nek, olykor a három testvér anyai címerének tartott. A családhoz közel álló Perneszi Pál 1439-ben egyszarvús címet nyert el Albert királytól. A Perneszi, a Szvinnai és a Szapolyai család 1450-es évekbeli hivatalviselése nagyon közeli kapcsolatrendszerre, rokonságra utal, amelynek azonban kevés pontos részlete ismert. Ha a három Szapolyai-testvér édesanyja a Pernesziak közül származott, érthető lenne az egyszarvú megjelenése a fivérek egyes címeres emlékein. Szapolyai Orsolya sírköve pedig – Kubinyi András és Neumann Tibor megállapításai alapján – valóban annak bizonyítéka, hogy bár a közeli rokonság nyilvánvaló, nem volt a három fivér nővére (ebben az esetben talán a farkast használta volna), inkább unokatestvére (ezzel érthetőbb az ősi – eredeti – címer használata).

²⁵ Neumann T.: A Szapolyai család i. m. 126. – Neumann Tibor Szapolyai Imre nádori (bírói) pecsétjére (1486–1487) hivatkozik, amelyen az angyal két pajzsot tart, az egyikén a farkas, a másikon az egyszarvú látható.

²⁶ Kubinyi A.: A Szapolyaiak i. m. 172. – Neumann Tibor felvetette annak a lehetőségét, hogy a Petrovithok Szapolyai Fülöp fia Pétertől származnának, bár ez szerinte kizárható, mivel Péter 1417-ben örökös nélkül hunyt el: Neumann T.: Péter püspök i. m. 65. (36. jz.). – A rokonságot megtestesítő farkas talán Petrovith Mihály felesége révén kerülhetett a családi címerbe, amennyiben valóban Szapolyai-leányról, Imre, Miklós és István nővéréről van szó. Ha viszont a rokonság korábról eredeztethető, akkor érthetetlen lenne a farkas megjelenése, a Petrovithok is nyilván az ősi címet használták volna. A Petrovith-címerhez: Kubinyi A.: A Szapolyaiak i. m. 172. (32. jz.).

²⁷ Neumann T.: A Szapolyai család i. m. 126.

²⁸ Soós F.: A magyar fémpénzek i. m. 46. – Dengelegi Pongrác János az 1460-as években többször is betöltötte az erdélyi vajdai méltóságot, 1462–1465 között Újlaki Miklóssal, 1468–1472 között pedig Monoszlói Csopor Miklóssal: Fejezetek a magyar világi és egyházi archontológiából. In: *Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. A Chronologia és az Oklevéltani naptár összevont, javított és bővített kiadása.* (A szerző hagyatékának felhasználásával sajtó alá rendezte Gazda István. Kiegészítette: Érszegi Géza–Raj Tamás–Szögi László.) Bp., 1985. 105.

²⁹ A nagybányai verde történetéhez: *Gyöngyössy Márton: Magyar pénztörténet 1000–1540.* Bp., 2012. 107., 215.

³⁰ Soós F.: A magyar fémpénzek i. m. 53–55.

Nagybányai aranyforintok (1455–1469)

	típus UG	mesterjegy	keltezés	kamaraispán	megjegyzés
V. László	H2-8	címerpajzsban balharánt és jobbharánt egy-egy láncsor, amelyet középen karika fog össze	1455	Firenzei Kristóf	
V. László	H2-9	címerpajzsban koronán virág	1456	Szécsi Albert	rontott címerábrázolás a mesterjegy
V. László	H2-10	címerpajzsban kocsikerék küllőkkel	1455–1456		dengelegi Pongrác János
Hunyadi Mátyás	K1-15, K1-16	E	1457–1458	Szapolyai Imre	
Hunyadi Mátyás	K1-21	P	1460 (?)	ismeretlen kamara-ispán	a h-P verdejegyű, K3-4 típus keltezése alapján
Hunyadi Mátyás	K1-19	n	1461	Szapolyai Miklós	
Hunyadi Mátyás	K1-17	kereszt	1463–1464	Firenzei Kristóf	
Hunyadi Mátyás	K1-18	V felett kereszt	1466	Mühlstein Vid (?)	1466-ban Körmöcön bukkan fel, működése Nagybányán sem kizárt ekkor
Hunyadi Mátyás	K1-20	címerpajzsban patkón kereszt	1467	Kovács István	
Hunyadi Mátyás	K3-1	S	1467	Kovács István	
Hunyadi Mátyás	K1-22	címerpajzsban bányászkalapács és ék	1468	nagybányai polgárság	
Hunyadi Mátyás	K1-23	címerpajzsban kocsikerék küllőkkel	1469 előtt		dengelegi Pongrác János
Hunyadi Mátyás	K1-24	címerpajzsban kocsikerék küllőkkel	1469 előtt		dengelegi Pongrác János
Hunyadi Mátyás	K1-25	címerpajzsban kocsikerék küllőkkel	1469 előtt		dengelegi Pongrác János
Hunyadi Mátyás	K2-1	címerpajzsban bányászkalapács és ék	1469	nagybányai polgárság	
Hunyadi Mátyás	K2-2	címerpajzsban kocsikerék küllőkkel	1469		dengelegi Pongrác János

Nagybányai ezüstpénzek (1456–1467)

	típus Mzz.	mesterjegy	keltezés	kamaraispán	megjegyzés
V. László	190-5	E	1456	Szécsi Albert	Szapolyai Imre számára
V. László	192-6	E	1457	Szapolyai Imre	
Hunyadi Mátyás	199-7	E	1458–1460	Szapolyai Imre	
Hunyadi Mátyás	204-7	E	1462	Szapolyai Miklós	Szapolyai Imre kincstartó számára
Hunyadi Mátyás	204-8	I	1462	Szapolyai Miklós	valószínűleg rontott mesterjegy
Hunyadi Mátyás	204-9	n	1462	Szapolyai Miklós	fordított n
Hunyadi Mátyás	206-8	E	1463	Firenzei Kristóf	Szapolyai Imre kincstartó számára
Hunyadi Mátyás	208-8	E	1463	Firenzei Kristóf	Szapolyai Imre kincstartó számára
Hunyadi Mátyás	208-9	kereszt	1464	Firenzei Kristóf	
Hunyadi Mátyás	208-10	S	1464	?	
Hunyadi Mátyás	209-4	E	1464	Firenzei Kristóf	Szapolyai Imre kincstartó számára
Hunyadi Mátyás	209-5	kereszt	1464	Firenzei Kristóf	
Hunyadi Mátyás	210-11	E	1465		Szapolyai Imre kincstartó számára
Hunyadi Mátyás	211-1	E	1466	Mühlstein Vid (?)	Szapolyai Imre kincstartó számára
Hunyadi Mátyás	214-4	V	1467	Mühlstein Vid (?)	
Hunyadi Mátyás	214-5	kereszt	1467	Firenzei Kristóf	
Hunyadi Mátyás	215-4	V	1467	Mühlstein Vid (?)	
Hunyadi Mátyás	215-5	kereszt	1467	Firenzei Kristóf	

Nagybányai kamaraispánok (1455–1467)

Zathy Antal és Firenzei Kristóf	1455
Szécsi Albert	1456
Szapolyai Imre	1457–1458
Szapolyai Miklós	1461
Firenzei Kristóf	1463–1464
Kovács István	1467

(Az összeállítás alapja: Gyöngyössy M.: Magyar pénztörténet i. m. 215.)

CNH II. 237.

Rövidítések

BTM = Budapesti Történeti Múzeum, Kumorovitz-féle pecsétmások gyűjteménye.

CNH = Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár I–II. Bp., 1899–1907.

DF = MNL-OL, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

MNL-OL V8 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Középkori pecsétokról készült műnyagmásolatok gyűjteménye.

Mzz = Pohl, Artur: Münnzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters (1300–1540). Bp.–Graz, 1982.

UG = Pohl, Artur: Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325–1540). Graz, 1974.

CNH II. 238.

NEUMANN TIBOR

A Szapolyaiak címerhasználatáról

Válasz Gyöngyössy Márton írására

Nagy örömmel vettem kézbe Gyöngyössy Márton fenti írását, amelyben két évvel ezelőtti cikkem egyes megállapításai kapcsán fejtette ki megtisztelő véleményét, és amellyel most nekem is lehetőséget biztosított, hogy pontosítsam akkori észrevételeimet.¹ Alapvetően dolgozatomban két részét vitatta. Az első és egyben fontosabb: vajon a Szapolyaiak címerhasználatában az egyszarvú vagy a farkas tekinthető-e a régebbi motívumnak? A szakirodalomban mindkét felfogásnak akadtak képviselői, magam a farkast tekintetem régebbinek, vitapartnerem az egyszarvút. Újra szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az általam azonosított ősi Szapolyai címer – amelynek meghatározó elemei a fél kocsikerék és a kardot tartó kéz – használata után a farkas legkésőbb 1461-től, az egyszarvú azonban csak 1486-tól mutatható ki, és a család pecsétjein az egyszarvú sohasem szerepel egyedül. Utóbbi

megállapítás ellen szól ugyan a vitapartnerem által hivatkozott 1887. évi Csergheő Géza-cikk, amely Szapolyai István 1495. évi, csak egyszarvút ábrázoló pecsétjéről tesz említést. Igen ám, de Csergheő Nagy Iván genealógiai munkájára, aki viszont Wagner Károly 18. századi szepesi forráskiadványa IV. kötetére hivatkozik, ahol hiába keressük a forráshivatkozást.² Ha azonban végignézzük Szapolyai István valamennyi oklevelét (én ezt megtettem), sem 1495-ben, sem más években nem találunk rajtuk ilyen gyűrűspecstet, csak olyat, amelyen farkas látható. Következésképpen ezt törölnünk kell az érvek közül. Milyen további érvek szólnak tehát vitapartnerem szerint az egyszarvú régebbi mivolta mellett? Egyfelől

¹ Az alábbiakban csak akkor jegyzetem cikkemet, ha a felhozott adatokat korábbi cikkem vagy vitapartnerem írása nem tartalmazza.

² A csak egyszarvút ábrázoló pecsét szakirodalmi hagyománya: Csergheő Géza: Heraldikai és sphragisztikai adalékok a „Harminczhat pecsétes oklevél 1511-ből” című értekezéshez. *Turul*, 5 (1887) 136.; Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. k. Pest, 1863. 490.; *Carolus Wagner*: *Analecta Scepuii sacri et profani Pars IV. Posonii et Cassoviae*, 1778. 5. (Nagy Iván az 5. helyett tévesen a 44. oldalra hivatkozik.)